

Алла ГАЛЬКЕВИЧ

АЄЇ А×АІ І В А²АІ І НЕІ ЕІ І ОВІ ЕР І ДЄ І ДЄАААІ І ²
ОА І А'а АІ АІ І ² І ²АІ ДЄа І НОА АЄВ І І ОВАА
АООААЕОАВНУЕІ АІ І АЕ²ЕО ОА О²І АІ НІ АІ - ÇА²ОІ І НО²

Проаналізовано визначення «відносин контролю» з позицій законодавства України та зарубіжних країн, розглянуто точки зору вітчизняних та іноземних науковців стосовно цього поняття. Подано класифікацію контролю за різними ознаками й окреслено основні проблеми і недоліки, пов'язані з визначенням поняття та меж контролю.

The category «control relationship» from the point of view of Ukrainian and foreign countries' legislation is analysed and different opinions regarding to this definition of Ukrainian and foreign scientists are provided in the article. The classification of control using different characteristics is represented and the main problems and shortcomings related to the definition of the meaning and terms of control are pointed.

В Україні дедалі більшого поширення набувають процеси придбання й об'єднання підприємств, за основу здійснення яких взято встановлення відносин залежності, зокрема контролю. Складність інтеграційних процесів та їхній розвиток спричиняють виникнення нових питань і проблем, пов'язаних із визначенням відносин контролю, як в Україні, так і в світовій практиці, що зумовлює необхідність подальшого дослідження цього поняття. Важливим і суттєвим для практики здійснення процесів придбання та об'єднання підприємств, а також для їхнього відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності є формулювання умов і меж, які свідчать про набуття (придбання або одержання) та наявність відносин контролю.

Проблеми й особливості визначення поняття та меж контролю розглядають як вітчизняні науковці: Ф. Ф. Бутинець, І. К. Дрозд, Н. І. Дорош, В. В. Кравчук, В. М. Косак, В. М. Костюченко, Я. Д. Крупка, В. В. Онищенко, В. В. Рябота, Є. О. Харитонов, В. Г. Швець В. Г., так і зарубіжні, зокрема: Р. Браун, В. Дж. Гол, С. В. Гомцян, Я. М. Грітанс, Г. О. Калашніков, П. Кьюрі, А. Р. Лажу, В. А. Лаптев, Дж. М. Морріс, П. Несволд, Б. Паундер, Ст. Ф. Рід, І. С. Шиткіна. Праці зазначених дослідників присвячені вивченню поняття контролю з юридичної та економічної точок зору.

Метою дослідження є вивчення й аналіз різних точок зору стосовно поняття «відносин контролю», встановлення умов та меж виникнення контролю, визначення співвідношення між поняттями «контроль» та «суттєвий вплив» з метою бухгалтерського обліку процесів придбання та об'єднання підприємств, виявлення недоліків регулювання питань контролю у законодавстві України.

Законодавство України визначає поняття контролю через встановлення відносин залежності. Так, у ст. 126 Господарського кодексу України (ГКУ) йдеться про залежність між асоційованими підприємствами, яка може бути простою і вирішальною. Проста залежність полягає у можливості одним з асоційованих підприємств блокувати прийняття рішень інших залежних підприємств. Вирішальна залежність між асоційованими підприємствами виникає, якщо між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та/або загальних зборах чи інших органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій [1].

У ст. 118 Цивільного кодексу України (ЦКУ) подається визначення залежного господарського товариства, якщо іншому (головному) господарському товариству належать 20% або більше статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи 20% або більше простих акцій акціонерного товариства [2].

У Законі України «Про акціонерні товариства» поняття контролю більш деталізоване і визначається як вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які дають змогу визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання. Також зазначається, що значним пакетом акцій вважається пакет із 10% простих акцій акціонерного товариства і більше, а контрольний пакет акцій – це пакет із 50% простих акцій акціонерного товариства і більше [3].

Закон України «Про холдингові компанії в Україні» подає визначення холдингового контрольного пакета акцій (часток, паїв), який є пакетом акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, що перевищує 50% чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства [5].

Найбільш повне і ґрунтовне визначення контролю наводиться у Законі України «Про захист економічної конкуренції», згідно з яким контроль – це вирішальний вплив однієї чи декількох пов'язаних юридичних та/або фізичних осіб на господарську діяльність суб'єкта господарювання чи його частини, який здійснюється безпосередньо або через інших осіб, зокрема завдяки:

- праву володіння чи користування всіма активами чи їх значною частиною;
- праву, яке забезпечує вирішальний вплив на формування складу, результати голосування та рішення органів управління суб'єкта господарювання;
- укладенню договорів і контрактів, які дають змогу визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання;
- заміщенню посади керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особою, яка вже обіймає одну чи кілька із зазначених посад в інших суб'єктах господарювання;
- обійманню більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів суб'єкта господарювання особами, які вже обіймають одну чи кілька із зазначених посад в іншому суб'єкті господарювання [4].

Таким чином, поняття контролю не вичерпується умовою придбання контрольного пакета акцій (часток, паїв). Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції» вирішальний вплив на господарську діяльність суб'єкта або його частини безпосередньо, або через інших осіб можливий за наявності юридичних підстав та на фактичній основі. Набуття контролю здійснюється, зокрема, шляхом:

- безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;
- призначення або обрання на керівні посади спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи [4].

Одним із найбільших недоліків визначення контролю в законодавстві України є використання різних понять, які є взаємозамінними, і їх різне застосування у деяких нормативних актах створює плутанину. Необхідним є впорядкування та узгодження визначень у законодавстві для забезпечення чіткого розуміння, розмежування та застосування понять контроль і суттєвий вплив для практичної діяльності.

Відповідно до законодавства Європейського Союзу, зокрема Директиви № 139/2004, яка регулює питання концентрації підприємств, контроль визначається як можливість здійснення вирішального впливу на підприємство, яке може існувати на основі прав, угод або на іншій основі окремо або спільно. Концентрація може відбутись на юридичній або фактичній основі, може набути форми

виключного або спільного контролю, розповсюджуватись на ціле або частини одного або кількох підприємств. Контроль можна отримати:

- шляхом придбання акцій або активів, спільного придбання акцій з укладенням угоди у випадку спільного контролю;
- за допомогою укладення довготермінових угод для здійснення контролю над менеджментом та ресурсами підприємства та контрактів, які передбачають право користуватись активами підприємства;
- іншим чином (створення ситуацій економічної залежності, які призводять до контролю на фактичній основі).

Якщо підприємство самостійно здійснює вирішальний вплив на інше підприємство, наявний виключний контроль. У такому випадку головне підприємство може приймати стратегічні комерційні рішення іншого (залежного) підприємства. Таке повноваження зазвичай досягається шляхом придбання більшості голосуючих прав (акцій, часток) у капіталі підприємства.

Виключний контроль може бути придбаний на юридичній або фактичній основі. Виключний контроль на юридичній основі передбачає придбання більшості голосуючих прав у компанії (акцій, часток), а також можливий у випадках володіння меншістю голосів (акціями) при наявності особливих прав, закріплених за даними акціями (привілейовані акції), при наявності у міноритарного акціонера права управління підприємством, визначати політику ведення господарської діяльності залежно від організаційної структури. Міноритарні акціонери можуть здійснювати виключний контроль на фактичній основі. Це випадки, коли один акціонер набуває більшості на загальних зборах акціонерів залежно від рівня володіння акціями та суджень на основі участі акціонерів у зборах акціонерів попередніх років, далі проводиться аналіз позиції інших акціонерів та визначається їх роль. Така ситуація можлива, якщо пакети акцій розподілені між значною кількістю акціонерів та дуже дрібні, якщо інші значні акціонери мають структурні або економічні зв'язки з великим міноритарним акціонером або якщо інші акціонери мають стратегічні або виключно економічні інтереси стосовно компанії-цілі.

Спільний контроль наявний у випадку, коли два або більше підприємства мають змогу справляти вирішальний вплив на інше підприємство. Вирішальний вплив у даному випадку означає здатність блокувати дії, які визначають стратегічну комерційну поведінку підприємства. На відміну від виключного контролю, який надає певному акціонеру здатність визначати стратегічні рішення стосовно підприємства, спільний контроль характеризується можливістю виникнення безвихідної ситуації, яка є результатом здатності двох або більше материнських компаній відхилити запропоновані стратегічні рішення, тобто такі акціонери мають дійти згоди при визначенні комерційної політики стосовно спільної діяльності та співпрацювати. Спільний контроль, так само як і виключний контроль, можливий на юридичній та фактичній основі, та існує тільки тоді, коли підприємства-акціонери укладуть угоду щодо основних рішень, які стосуються контролюваного підприємства (спільної діяльності). Спільний контроль може бути реалізованим таким чином:

- два підприємства володіють однаковими частками акцій у спільній діяльності, що зазначається в укладеній угоді між підприємствами-учасниками, або два підприємства наділені правом мати однакову кількість представників на керівних посадах у спільній діяльності тощо;

- у випадках відсутності рівності між пакетами акцій (часток), які належать двом підприємствам-учасникам, відсутності рівності у представництві в органах, які приймають рішення, наявності більше двох підприємств-учасників виникає ситуація, коли міноритарні акціонери володіють додатковими правами, які дозволяють накладати вето на важливі рішення стосовно стратегічної комерційної поведінки спільної діяльності, що може зазначатись у статуті спільного підприємства або в угоді між підприємствами-учасниками;

- два або більше підприємства, володіючи незначними пакетами акцій (часток) без права накладати вето, об'єднуються для ведення спільної діяльності і разом одержують більшість голосів, вони будуть діяти разом, використовуючи ці голосуючі акції (частки) на юридичній основі (у формі спільно контролюваної холдингової компанії) та на фактичній основі (у разі наявності спільних інтересів у міноритарних акціонерів), тощо [11].

Міжнародні стандарти фінансової звітності, зокрема МСФЗ (IAS) 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність», МСФЗ (IAS) 28 «Інвестиції в асоційовані підприємства», МСФЗ (IAS) 31 «Участь

у спільній діяльності», МСФЗ (IFRS) 3 «Об'єднання бізнесу», подають таке визначення контролю – право визначати фінансову та операційну політику підприємства з метою одержання вигод від його діяльності.

МСФЗ (IAS) 27 вказує на наявність контролю у випадку, якщо материнському підприємству належить безпосередньо або опосередковано через дочірні підприємства більше 50% голосуючих акцій або менше і воно здатне:

- управляти більш ніж половиною прав голосу за згодою з іншими інвесторами;
- визначати фінансову та операційну політику даного підприємства у відповідності до статуту або угоди;
- призначати або усувати більшість членів ради директорів або аналогічного органу управління даного підприємства, який здійснює контроль над підприємством;
- представляє більшість голосів на зборах ради директорів або аналогічного органу управління даного підприємства, який здійснює контроль над підприємством [13].

Підприємство має контроль над іншим підприємством у випадку, якщо воно має можливість у поточний момент скористатись належним їй правом, незалежно від того, чи підприємство активно використовує дане право або воно є потенційно можливим (пасивним). Пасивний контроль може здійснюватись за допомогою потенційних прав голосу. Підприємство може мати варанти, опціони на купівлю акцій, боргові або дольові інструменти, які можуть бути конвертовані у звичайні акції, або інші подібні інструменти, які за умови виконання або конвертації можуть надати підприємству права голосу або зменшити права голосу іншої особи з питань фінансової та господарської політики іншого підприємства. Під час визначення здатності підприємства приймати рішення стосовно фінансової та операційної політики іншого підприємства необхідно розглядати наявність та вплив потенційних прав голосу, які можуть бути конвертовані або виконані негайно.

Фактичний контроль вимагає підтвердження для того, щоб вважатись контролем з метою складання консолідованої фінансової звітності. Фактичний контроль необхідно визначати з урахуванням певних обставин. Чим більш значною є різниця між контрольним пакетом акцій та юридичними або договірними правами стосовно іншого підприємства, тим більшою є необхідність у підтвердженні фактичного контролю.

На практиці доволі складно визначити наявність фактичного контролю, що викликає деякі розбіжності між законодавством та практикою його застосування.

Відповідно до МСФЗ (IAS) 28 значний вплив – це право брати участь у прийнятті рішень стосовно питань фінансової та операційної політики об'єкта інвестицій, яке не є контролем та спільним контролем над вказаною політикою. Якщо інвестору прямо або опосередковано належить 20% прав голосу щодо об'єкта інвестицій або більше, то вважається, що інвестор має значний вплив. Підприємство здійснює значний вплив на інше підприємство, якщо воно в даний момент має здатність реалізувати цю можливість незалежно від того, виконується значний вплив активно або має пасивний характер. Пасивний значний вплив реалізується через потенційні права голосу.

Для розуміння відносин контролю важливо визначити поняття відносин значного впливу та межі між контролем і значним впливом. Так, відповідно до МСФЗ (IAS) 27 контроль наявний, якщо материнська компанія володіє безпосередньо або опосередковано через дочірні підприємства, більш ніж половиною прав голосу щодо підприємства, крім тих виняткових випадків, коли можна однозначно довести, що такий пакет не забезпечує контроль. Інвестор, який не має контролю, незалежно від володіння більш ніж 50% прав голосу, як правило, здатен здійснювати значний вплив на об'єкт інвестицій і відповідно обліковувати його вже як асоційоване підприємство.

Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, зокрема П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції», П(С)БО 19 «Об'єднання підприємств» та П(С)БО 20 «Консолідована фінансова звітність», містять визначення понять: контроль, спільний контроль та значний вплив – які загалом відповідають тим, що наведені у МСФЗ. Проте в П(С)БО ці терміни розглядаються в загальних рисах, без пояснень фактичних та юридичних підстав контролю і значного впливу, без визначення їхніх меж, що є значним недоліком.

Науковці досліджують поняття контролю передусім посилаючись на наявне законодавство та досвід і практику розвинених країн з огляду на те, що процеси придбання та об'єднання підприємств є більш розповсюдженими та розвиненими в цих країнах.

І. С. Шиткіна зазначає, що економічними передумовами контролю є насамперед наявність контрольного пакета акцій (часток, участі). При цьому підґрунтям для встановлення може бути не тільки переважна участь основного підприємства у статутному капіталі дочірнього, а й наявність угоди або інших обставин, які дозволяють основному підприємству (головній організації) визначати рішення дочірнього. Відносини контролю і залежності відрізняються. Підприємство має переважну участь при володінні 20% акцій або часток в статутному капіталі іншого підприємства, але залежність пов'язана з суттєвим впливом одного підприємства на рішення іншого і є більш «слабким» проявом контролю порівняно з тим, який притаманний для дочірнього підприємства. І. С. Шишкіна при визначенні економічної залежності виокремлює такі рівні контролю (з урахуванням положень законодавства Російської Федерації):

- від 75% участі у статутному капіталі забезпечує повний контроль як кваліфікованої більшості голосів при вирішенні питань порядку денного загальних зборів, за винятком тих, які вимагають одностайності;

- від 51% участі у статутному капіталі – гарантований контроль для вирішення питань порядку денного загальних зборів, за винятком тих, що вимагають кваліфікованої більшості голосів або одностайності;

- 38% звичайних акцій в акціонерному товаристві, яке розмістило 25% привілейованих акцій;

- від 33% до 25% – «блокуючий» пакет акцій або часток, який дозволяє голосувати проти або відхиляти питання порядку денного загальних зборів;

- 20% участі у статутному капіталі свідчить про наявність відносин залежності;

- 10% у статутному капіталі акціонерного товариства надає право вимагати проведення загальних зборів акціонерів, проведення незалежної аудиторської перевірки;

- 2% передбачають можливість участі у формуванні порядку денного загальних зборів, висувати кандидатів в органи управління і контролю товариства [10, с. 75–78, с. 178–181].

Відносини залежності можна класифікувати за типами економічної залежності: майновим (виникає на основі переважної участі у статутному капіталі або наявності контрольного пакета акцій), договірним (на основі, в межах та на строк договору), організаційним (виникає у зв'язку з іншими обставинами) [10, с. 193–202].

В. А. Лаптев наводить такі економіко-правові схеми управління дочірніми компаніями:

- прямий оперативний контроль над дочірньою компанією шляхом сумісництва управлінських посад, внесення змін та доповнень до статуту дочірньої компанії;

- дистанційоване управління дочірніми компаніями, спеціалізованими управлінськими компаніями [8, с. 163–164].

Відносини контролю між головним (материнським) та залежним (дочірнім) підприємством можуть встановлюватись і здійснюватись напряду й опосередковано. Прямий контроль виникає тоді, коли материнська компанія контролює дочірнє підприємство через власних акціонерів, а не через інші дочірні підприємства. Дочірнє підприємство, що перебуває під непрямым контролем, виникає у випадку, коли дочірнє підприємство материнської компанії має власне дочірнє підприємство. Це дочірнє дочірнього підприємство («онучка») автоматично є дочірнім підприємством материнської компанії. Структуру групи, до якої належать материнська компанія, дочірня та «онучка», називають вертикальною групою. Інколи «онучка» контролюється через об'єднання прямого володіння акціями (частками) материнською компанією та непрямым володінням через акції, що належать дочірньому підприємству. Це приклад змішаної групи [7, с. 27–29].

В. В. Рябота виділяє такі способи здійснення контролю, як: володіння (власність або управління) акціями; володіння (власність або управління) активами; угода про підпорядкування; угода про управління товариством; угода діяти спільно; перебування на ключових посадах органів управління.

Таким чином, володіння контрольним пакетом акцій є лише одним зі способів здійснення контролю.

Слід зазначити, що визначення відносин контролю при придбанні та об'єднанні підприємств є доволі важливим для відображення таких процесів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Так, встановлення контролю одним підприємством над іншим свідчить про виникнення відносин залежності «материнське – дочірнє підприємство», тобто створення групи, що вимагає складання консолідованої фінансової звітності материнською компанією групи.

Відповідно до МСФЗ 27 «Консолідована та окрема фінансова звітність» консолідована фінансова звітність складається з метою включення до фінансової звітності компанії, яка її надає, інших компаній, які перебувають під її контролем. У консолідованій фінансовій звітності обов'язково розкривається інформація про характер взаємовідносин між материнською та дочірньою компаніями у випадку, коли першій не належить безпосередньо або опосередковано 50% прав голосу, а також причини, за яких безпосереднє або опосередковане володіння часткою 50% голосуючих або потенційних прав голосу об'єкта інвестиції не приводить до одержання контролю над ним тощо. Як додаток до консолідованої фінансової звітності інвестором може складатись окрема фінансова звітність, яка представляється материнською компанією, інвестором асоційованої компанії або учасником спільно контрольованої компанії, в якій інвестиції обліковуються на основі безпосередньої частки участі.

Відносини контролю можуть мати як виключний характер, так і спільний. Учасник спільно контрольованого підприємства одержує контроль над своєю часткою в майбутніх економічних вигодах через свою частку в активах та зобов'язаннях даного підприємства. Ця сутність та економічні реалії також відображаються у консолідованій фінансовій звітності учасника, коли він визнає свою частку в активах, зобов'язаннях, доходах та витратах спільно контрольованого підприємства, застосовуючи один з двох способів представлення інформації у звітності у випадку пропорційної консолідації [13].

Свої особливості має метод придбання, визначений у МСФЗ 3 «Об'єднання бізнесу», який застосовується саме під час об'єднання підприємств, і передбачає визначення сторони (яка здійснює придбання) та дати придбання, визнання та оцінку придбаних ідентифікованих активів, прийнятих зобов'язань та неконтрольної частки участі в об'єкті, який придбавається, визнання та оцінку гудвілу або прибутку від вигідного придбання.

Від того, чи є наявними відносини контролю та яким чином відбулось їх встановлення, залежить застосування методів оцінки та обліку інвестицій, самих процесів придбання та об'єднання підприємств, а також особливості складання фінансової звітності та визначення необхідності складання консолідованої фінансової звітності й окремої фінансової звітності.

Дослідивши визначення контролю, які наводяться у законодавстві України та Європейського Союзу, у П(С)БО та МСФЗ, а також погляди науковців з цього питання, можна визначити це поняття так: контроль – це можливість здійснення відносини вирішального впливу та право визначати фінансову й операційну політику підприємства з метою одержання вигод від його діяльності. Контроль виникає на юридичній основі (юридичний контроль) та фактичній основі (фактичний контроль) окремо (виключний контроль) або спільно (спільний контроль). Володіння 50% або більше акцій (часток, паїв) у статутному капіталі підприємства не є єдиною виключною умовою наявності контролю, необхідним є врахування фактичного та потенційного контролю.

Важливим питанням, яке потребує подальшого вивчення, є чітке визначення та регулювання фактичного контролю для застосування на практиці під час здійснення процесів придбання та об'єднання підприємств, а також відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності.

Говорячи про правове регулювання, зазначимо, що на даний час в Україні процес переходу й одержання контролю доволі детально регулюється лише в контексті економічної концентрації. З огляду на це необхідно вдосконалити нормативну базу стосовно визначення поняття та меж контролю з точки зору процесів придбання та об'єднання підприємств, їхнього відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності.

Література

1. *Господарський кодекс України: за станом на 30 липня 2010 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.*
2. *Цивільний кодекс України : за станом на 20 серпня 2010 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>.*

3. Про акціонерні товариства : Закон України за станом на 27.07.2010 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17>.
4. Про захист економічної конкуренції : Закон України за станом на 07.05.2009 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2210-14>.
5. Про холдингові компанії в Україні : Закон України за станом на 05.08.2009 р. [Електронний ресурс] / Законодавство України : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3528-15>.
6. Положення (стандарту) бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України : [сайт]. – Режим доступу : http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=83016.
7. Костюченко В. М. Консолідована фінансова звітність: міжнародний досвід та практика України : навч.-практ. посіб. / В. М. Костюченко. – К. : Центр навч. літ-ри, 2008. – 528 с.
8. Лаптев В. А. Предпринимательские объединения: холдинги, финансово-промышленные группы, простые товарищества / В. А. Лаптев. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 192 с.
9. Рябота В. В. Захист прав акціонерів при злитті та поглинанні акціонерних товариств в Україні : моногр. / В. В. Рябота. – К. : Києво-Могилян. академія, 2007. – 159 с.
10. Шиткина И. С. Холдинги: правовое регулирование экономической зависимости. Управление в группах компаний / И. С. Шиткина. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 560 с.
11. EU Competition Law Rules Applicable to Merger Control (Situation as at 1 April 2010): Competition Handbooks / European Commission, Brussels, 2010.
12. Pounder Bruce Convergence Guidebook for Corporate Financial Reporting / Bruce Pounder. – John Wiley & Sons, Inc., 2009. – 239 p.
13. IFRS Foundation and IASB [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ifrs.org/Home.htm>